

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 ได้ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาทุนนิยมไทยที่มีรูปแบบพึ่งพาระบบทุนนิยมโลกมาตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 กล่าวคือ วิกฤตเศรษฐกิจได้ทำให้สถาบันการเงินและธุรกิจจำนวนมากได้รับความเสียหายและต้องล้มละลาย ประชาชนโดยทั่วไปได้รับความเดือดร้อน เนื่องจากราคาสินค้าและค่าครองชีพที่สูงขึ้นอย่างรวดเร็ว มีคนจำนวนไม่น้อยที่ต้องตกงานจนเกิดการจับแรงงานอพยพกลับคืนท้องถิ่น ปัญหาความยากจน และความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้ระหว่างชนบทกับเมือง และระหว่างกลุ่มคนในสังคมรุนแรงยิ่งขึ้น นอกจากนี้การชะงักงันของการเติบโตทางเศรษฐกิจ ยังก่อให้เกิดการลดลงในการลงทุนและการบริโภคอย่างรวดเร็ว ดังนั้นเพื่อบรรเทาผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจมิให้กระทบต่อระบบต่าง ๆ ของสังคมไทยทั้งหมด รัฐบาลไทยจึงได้หันไปเน้นภาคเศรษฐกิจแบบยังชีพในชนบท ซึ่งเป็นภาคการผลิตที่ไม่ได้รับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจโดยตรง เป็นภาคที่รองรับแรงงานที่ประสบปัญหาจากวิกฤตเศรษฐกิจให้กลับไปพึ่งพิงทรัพยากรเท่าที่มีอยู่ในชนบท เน้นการพัฒนาแบบ “พึ่งตนเอง” พร้อมทั้งฟื้นฟูระบบความรู้และความสัมพันธ์ในวิถีการผลิตที่เป็นเศรษฐกิจแบบยังชีพถึงพอเพียงขึ้นมาใหม่ (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2542; ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2547 ข)

ตามจริงการพัฒนาแบบพึ่งตนเองของไทยนั้น มีวิวัฒนาการมาตั้งแต่การเกิดวิถีชีวิตของชุมชนหมู่บ้านไทยในอดีต ต่อมาวัฒนธรรมของชาวบ้านนี้ได้ถูกค้นพบโดยชนชั้นกลางในเมืองและพัฒนามาเป็นแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนขององค์กรพัฒนาเอกชนเมื่อต้นทศวรรษ 2520 การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนมีสาระสำคัญและทิศทางที่มุ่งสู่การพึ่งตนเองของชาวบ้านในท้องถิ่นเป็นสำคัญ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนขยายตัวเป็นที่รู้จักในวงวิชาการ เมื่อนักวิชาการกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองได้สรุปบทเรียนของการพัฒนาดังกล่าวขึ้นมาเป็นระดับทฤษฎี (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2547) จนกระทั่งเมื่อเกิดวิกฤตเศรษฐกิจทุนนิยม พ.ศ. 2540 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสนอแนวคิดใหม่ ที่เรียกว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” โดยที่แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงนี้มีฐานคิดแบบเดียวกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เนื่องจาก วัฒนธรรมชุมชน และเศรษฐกิจพอเพียง ล้วนเน้นการพึ่งตนเองและมุ่งไปสู่ความสมดุลทั้งสิ้น (ประเวศ วะสี, 2544)

ในการบรรเทาผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 รัฐจึงได้นำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ได้พระราชทานในวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2540 มาใช้

เป็นข้อเสนอเชิงอุดมการณ์ของการพัฒนาประเทศในช่วงเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเกิดการชะงักงัน
สาระสำคัญแนวเศรษฐกิจพอเพียงก็คือ การพัฒนาประเทศที่เน้นให้ทุกคนพอมีพอกิน โดยการผลิต
เพื่อการบริโภคภายในครอบครัว ในชุมชน และในท้องถิ่นประมาณหนึ่งในสี่ของการผลิตทั้งหมด
หลังจากทุกคนมีความพอเพียงแล้วเหลือจึงขาย ในขณะที่เดียวกันก็ต้องมีค่านิยมในการดำเนินชีวิต
ด้วยความพอเพียงด้วย คือ พอมีพอกิน พอประมาณ และใช้ชีวิตอย่างมีเหตุผล (อภิชัย พันธเสน,
2546)

รัฐบาลเริ่มนำแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงมาปฏิบัติในบางระดับที่เรียกว่า
“โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเศรษฐกิจแบบพอเพียงเฉลิมพระเกียรติ” ในปี พ.ศ. 2540 ภายใต้
การดำเนินงานของกระทรวงมหาดไทยในยุคพลตรีสนั่น ขจรประศาสน์ เป็นรัฐมนตรีว่าการ
กระทรวงมหาดไทย โดยการสนับสนุนของนักวิชาการเป็นที่ปรึกษา (อภิชัย พันธเสน, สัมภาษณ์,
10 สิงหาคม 2548) โครงการดังกล่าวถือเป็นนโยบายเร่งด่วนเกี่ยวกับ “ปากท้อง” ของประชาชนเพื่อ
แก้ไขผลกระทบจากวิกฤตทางเศรษฐกิจของประเทศโดยกำหนดเป็นยุทธศาสตร์ที่เรียกว่า
“เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง”

ต่อมาในการทำรอบและทิศทางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.
2545 - 2549) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้อัญเชิญ “ปรัชญา
ของเศรษฐกิจพอเพียง” มาเป็นข้ออ้างเชิงอุดมการณ์ในการพัฒนาประเทศ ยุทธศาสตร์การพัฒนา
แนวเศรษฐกิจพอเพียงนั้นมุ่งยึดทางสายกลางบนพื้นฐานของความสมดุลพอดีและความมีเหตุผล
ภายใต้แนวทางการพัฒนาคนเป็นศูนย์กลางในทุกมิติอย่างเป็นองค์รวม กล่าวคือ ยุทธศาสตร์การ
พัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงมีจุดมุ่งหมายให้เกิด “การพัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่ดีมีสุขของคน
ไทย” และการพัฒนาอย่างมี “ดุลยภาพ” ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้
คนในสังคมมีความสุข สามารถพึ่งตนเอง และก้าวทันโลก รวมทั้งยังรักษาเอกลักษณ์ความเป็นไทย
(วารสารมูลนิธิชัยพัฒนา, 2543)

ปฏิบัติการทางอุดมการณ์ของการพัฒนาแนวเศรษฐกิจพอเพียง ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 เริ่มจากการกำหนดวัตถุประสงค์หลักไว้คือ การปรับโครงสร้างการ
พัฒนาประเทศให้เข้าสู่ดุลยภาพ โดยการเปลี่ยนกระบวนการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการพัฒนาใน
เชิงปริมาณมาสู่การพัฒนาในเชิงคุณภาพ ควบคู่ไปกับการสร้างความเป็นธรรมในสังคม และ
ความสามารถก้าวทันโลกที่จะอำนวยความสะดวกต่อคนส่วนใหญ่ของประเทศอันจะนำไปสู่การ
พัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน นอกจากนี้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ยังได้
กำหนดเป้าหมายการพัฒนาประเทศใหม่ โดยเปลี่ยนจากเดิมที่มุ่งความร่ำรวยด้วยการเติบโตทาง
เศรษฐกิจเป็นหลักไปสู่การพัฒนาประเทศที่มีรากฐานที่เข้มแข็ง มีการกระจายผลประโยชน์ได้อย่าง

ทั้งนี้ สามารถแก้ปัญหาความยากจนและการกระจายรายได้ เพิ่มขีดความสามารถและโอกาสในการพึ่งตนเอง พร้อมทั้งยกระดับรายได้และคุณภาพชีวิตของคนส่วนใหญ่ในประเทศ (วารสารมูลนิธิชัยพัฒนา, 2543)

ผู้วิจัยเห็นว่าระบบเศรษฐกิจพอเพียง มีลักษณะเช่นเดียวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั่วไป ซึ่งมีกิจกรรมพื้นฐานที่สำคัญ 2 ส่วนหลัก ๆ คือ กิจกรรมทางด้านการผลิต และกิจกรรมทางด้านการกระจายสินค้า ในด้านการผลิตนั้น เศรษฐกิจพอเพียงเป็นระบบพึ่งตนเองที่ใช้ทรัพยากรและแรงงานของครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต เพื่อตอบสนองความต้องการของครอบครัวและชุมชนเป็นหลัก ส่วนทางด้านการกระจายผลผลิตนั้น เป็นการฟื้นฟูระบบแลกเปลี่ยนชุมชน ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบันนั้นมีการนำมาใช้ใน 2 รูปแบบใหญ่ คือ การแลกเปลี่ยนภายในชุมชน และการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน

อย่างไรก็ดี เมื่อแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ได้พัฒนามาเป็นอุดมการณ์หลักของการพัฒนาตามที่กำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 แล้ว อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียง ก็ได้กลายมาเป็นบริบทและเงื่อนไขในการสร้างความชอบธรรมสำหรับอุดมการณ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วในภาคประชาชน คือ อุดมการณ์วัฒนธรรมชุมชน ที่นำโดยองค์กรพัฒนาเอกชน วัฒนธรรมชุมชนเป็นอุดมการณ์ต่อต้านแนวคิดการพัฒนากระแสหลักแบบทุนนิยม และอุดมการณ์แบบสหกรณ์นิยม ซึ่งก็ถือว่ามีแนวคิดที่ต่อต้านการพัฒนากระแสหลักแบบทุนนิยมเช่นกัน ความแตกต่างระหว่างอุดมการณ์ทั้งสองก็คือ อุดมการณ์แบบสหกรณ์นิยมก็ยังอาศัยกลไกตลาดและระบบเงินตราเป็นเครื่องมือในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ในขณะที่อุดมการณ์แบบวัฒนธรรมชุมชนของไทย ให้ความสำคัญต่อชุมชนและทุนทางสังคมเป็นสำคัญในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ส่วนอุดมการณ์กระแสหลักที่มีอยู่ก่อนวิกฤตเศรษฐกิจ ได้ฟื้นฟูเพื่อให้ตัวเองสามารถมีบทบาทในการพัฒนาเช่นเดิมก็คือ อุดมการณ์ทุนนิยมเป็นอุดมการณ์กระแสหลักในการพัฒนาของไทยตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1

ดังนั้นในภาคปฏิบัติที่ผ่านมาจึงมีผู้ที่นำระบบแลกเปลี่ยนมาใช้ใน 2 ภาคส่วนของสังคม คือ ภาคราชการและภาคประชาชน ภาคราชการและภาคประชาชนมีความแตกต่างกันที่อุดมการณ์การพัฒนา คือ ภาคราชการตั้งอยู่บนอุดมการณ์กระแสหลักของการพัฒนาแบบทุนนิยม ส่วนภาคประชาชนของไทยอาศัยอุดมการณ์วัฒนธรรมชุมชนและสหกรณ์นิยมเป็นสำคัญ

รูปแบบการแลกเปลี่ยนสินค้าในส่วนของภาคราชการนั้นตั้งอยู่บนอุดมการณ์การพัฒนาแนวทุนนิยม นายกรัฐมนตรี พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ได้กำหนดให้เป็นนโยบายโดยเริ่มจากการใช้รูปแบบการแลกเปลี่ยนสินค้า (Barter Trade) ระหว่างประเทศ เพื่อเป็นการช่วยลดปัญหาการขาดแคลนเงินตราต่างประเทศของประเทศที่เข้าร่วมแลกเปลี่ยน (อภิชาติ พันธเสน, สัมภาษณ์,

10 สิงหาคม 2548) ดังนั้น พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร จึงได้นำวิธีการแลกเปลี่ยนสินค้าโดยตรงระหว่างรัฐต่อรัฐมาใช้เป็นนโยบาย หลังจากนั้นระบบผู้ว่าราชการจังหวัดแบบบูรณาการเพื่อการพัฒนา (ผู้ว่าฯ CEO - Chief Executive Officer) ได้นำแนวคิดในนโยบายการแลกเปลี่ยนสินค้า มาประยุกต์ในการแลกเปลี่ยนระหว่างจังหวัดโดยมีจังหวัดศรีสะเกษ เป็นแกนกลาง (เดชา เกษมวานานิมิต, สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2546 อ้างถึง ใน ปัทมา ลาภะมศรี และชวลิต กิจพิบูลย์, 2546)

โครงการแลกเปลี่ยนสินค้าของภาครัฐเริ่มในจังหวัดศรีสะเกษ เนื่องจากนายสุจิต นันทมนตร์ ผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษ ในช่วงนั้นเห็นว่าศรีสะเกษ เป็นจังหวัดที่ประชาชนมีอาชีพหลักทางด้านเกษตรกรรม ไม่ว่าจะเป็นการทำนา ทำไร่ ทำสวน สามารถผลิตสินค้าเกษตรได้เป็นจำนวนมากในแต่ละปี เช่น ข้าวหอมมะลิ หอมแดง กระเทียม เป็นต้น แต่ประชาชนประสบปัญหาราคาสินค้าตกต่ำจำนวนมาก ในขณะที่เดียวกันจังหวัดศรีสะเกษในช่วงนั้นก็ป็นจังหวัดที่ทดลองนำร่องระบบการบริหารราชการแบบบูรณาการด้วย จึงได้พิจารณาว่าการแก้ไขปัญหามาให้ประชาชนคนศรีสะเกษอย่างเป็นรูปธรรม สมควรที่ริเริ่มดำเนินการให้มีการค้าขายแบบหักบัญชีขึ้น ผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษ นายสุจิต นันทมนตร์ ได้นำนโยบายการแลกเปลี่ยนสินค้าโดยระบบหักบัญชี ที่นายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร ได้มอบหมายไว้เมื่อคราวมาตรวจเยี่ยมจังหวัดที่ใช้ระบบผู้ว่าราชการแบบบูรณาการเพื่อการพัฒนาไปปฏิบัติให้เกิดเป็นรูปธรรม โครงการการแลกเปลี่ยนสินค้าแบบหักบัญชีดังกล่าว ได้เริ่มทำการเจรจาการค้าแบบหักบัญชีรอบที่ 1 วันที่ 24 – 28 มีนาคม 2545 ที่จังหวัดนครปฐม ราชบุรี ะนอง และชุมพร พร้อมทั้งยังได้เจรจาการค้าแบบหักบัญชีกับจังหวัดอื่น ๆ รวมทั้งสิ้น 19 จังหวัด (ปัทมา ลาภะมศรี และชวลิต กิจพิบูลย์, 2546)

รูปแบบการแลกเปลี่ยนสินค้าของภาครัฐ ภายใต้ระบบผู้ว่าราชการจังหวัดแบบบูรณาการเพื่อการพัฒนา เป็นการดำเนินการโดยระบบราชการเป็นหลัก คือ การใช้สหกรณ์ในจังหวัดเป็นหน่วยงานที่ทำหน้าที่รวบรวมและกระจายสินค้าที่ทำการแลกเปลี่ยนโดยจังหวัดที่เป็นคู่แลกเปลี่ยนจะทำข้อตกลงในรูปสัญญาอย่างเป็นทางการ (สำนักงานสหกรณ์จังหวัดศรีสะเกษ, 2548)

สรุปได้ว่าการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนในภาคราชการภายใต้นโยบายของรัฐบาลนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร มีลักษณะสำคัญดังนี้ คือ (ปัทมา ลาภะมศรี และชวลิต กิจพิบูลย์, 2546)

1. เป้าหมายของการแลกเปลี่ยนอยู่ที่การเพิ่มประสิทธิภาพทางการตลาด เป็นการแสวงหาความคุ้มค่าในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการในตลาดปกติ
2. กระบวนการแลกเปลี่ยน มีลักษณะของการกำหนดจากเบื้องบนลงล่าง โดยอาศัยการจัดตั้งของหน่วยงานราชการ

ส่วนระบบการแลกเปลี่ยนในกลุ่มภาคประชาชนนั้นจะตั้งอยู่บนอุดมการณ์ในการต่อต้านการพัฒนากระแสหลักแบบทุนนิยม กลุ่มภาคประชาชนที่เกี่ยวข้องในเรื่องนี้ได้แก่ กลุ่ม “เครือข่ายเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อน เลี้ยว เกลอส” และ “กลุ่มเครือข่ายสัจจะสะสมทรัพย์ จังหวัดตราด”

การแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนของภาคประชาชน มีฐานการพัฒนามาจากการแลกเปลี่ยนภายในชุมชน โดยเฉพาะที่เกิดครั้งแรกที่กุดชุม คือ ชาวบ้านอำเภอกุดชุม เริ่มมาใช้ระบบนี้ในปี พ.ศ. 2543 โดยกลุ่มพัฒนาชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง บ้านสันติสุข จังหวัดยโสธร ที่ใช้ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนแบบใช้บัตรแลกเปลี่ยน เรียกว่า “เบี้ยกุดชุม” ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็น “บุญกุดชุม” ระบบแลกเปลี่ยนภายในของกุดชุม เป็นแรงบันดาลใจให้นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน และผู้นำชุมชน ที่สนใจในงานขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง ได้พยายามพัฒนาระบบแลกเปลี่ยนชุมชนในภาคต่าง ๆ แต่ในบางชุมชนหรือบางภาค การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง ไม่สามารถที่จะเริ่มต้นการแลกเปลี่ยนภายในชุมชน เนื่องจากในชุมชนมีผลิตภัณฑ์ที่ใกล้เคียงกัน ดังนั้นจึงมีแนวคิดที่จะแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนเกิดขึ้น เพื่อเป็นขั้นเปลี่ยนผ่านไปสู่การแลกเปลี่ยนภายในชุมชนต่อไป แนวคิดการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนได้ก่อรูปมาเป็นองค์กรที่ไม่เป็นทางการที่เรียกว่า “กลุ่มเพื่อน เลี้ยว เกลอส” กลุ่มเพื่อน เลี้ยว เกลอส มีการแลกเปลี่ยนสินค้ากันในระหว่างสมาชิกเครือข่าย (อภิชัย พันธเสน, สัมภาษณ์, 10 สิงหาคม พ.ศ.2548) เครือข่ายดังกล่าวมียุทธศาสตร์การแลกเปลี่ยนสินค้าที่เน้นคุณภาพและความปลอดภัยต่อผู้บริโภคผ่านสินค้าที่ปลอดจากการปนเปื้อนของสารเคมี โดยอาศัยความเป็นมิตรและส่งเสริมความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ยังเน้นการส่งเสริมการมีงานทำโดยอาศัยการแลกเปลี่ยนที่เป็นธรรมตามต้นทุนที่เป็นจริงของสมาชิกเครือข่ายที่เข้าร่วม ได้แก่ เครือข่ายจังหวัดนครศรีธรรมราช เครือข่ายจังหวัดสงขลา เครือข่ายจังหวัดกระบี่ เครือข่ายองค์กรชุมชนคลองเตย กรุงเทพมหานคร เครือข่ายจังหวัดศรีสะเกษ เป็นต้น สมาชิกเครือข่ายเห็นว่าแนวทางการออกร้านจำหน่ายสินค้าชุมชนเป็นครั้งคราวไม่มีความยั่งยืน บ่อยครั้งเป็นการแย่งกันออกร้าน แข่งขันในเชิงธุรกิจทำให้เกิดความบาดหมางจนสิ้นสุดความเป็นเพื่อน เครือข่ายเหล่านี้จึงเริ่มคิดถึงการแลกเปลี่ยนสินค้าอุปโภคบริโภคที่จำเป็นโดยจะรวบรวมผลผลิตของสมาชิกกลุ่มเครือข่ายในจังหวัดของตนที่มีแล้วมาแลกเปลี่ยนกัน เช่น แลกข้าวของภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับอาหารทะเลจากภาคใต้ เป็นต้น และเริ่มคิดค้นรูปแบบในการปฏิบัติด้วยวัตถุประสงค์ที่จะเชื่อมด้วยความสัมพันธ์และแลกเปลี่ยนผลผลิตโดยไม่ต้องผ่านพ่อค้าคนกลาง

สรุปได้ว่ารูปแบบการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนของกลุ่ม “เครือข่ายเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อน เลี้ยว เกลอส” มีลักษณะที่สำคัญ คือ

1. เป้าหมายของการแลกเปลี่ยนของกลุ่ม มุ่งช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เครือข่ายของชุมชน

2. กระบวนการแลกเปลี่ยนจะมีลักษณะการเคลื่อนไหวจากระดับต่าง คือ กลุ่มชาวบ้านต่าง ๆ

ในส่วนของภาคประชาชนอีกแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกนำโดย คุณอาคม ภูติภัทร์ ภายใต้กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ จังหวัดตราด มีความสนใจในระบบแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนเพื่อที่จะแก้ปัญหาผลไม้ในจังหวัดตราดที่มีราคาตกต่ำและมีผลผลิตผลไม้ล้นเกิน ดังนั้น คุณอาคม ภูติภัทร์ จึงได้เริ่มทำการแลกเปลี่ยนสินค้ากับกลุ่มเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน โดยเป็นการแลกเปลี่ยนผลไม้ (เงาะ) ของจังหวัดตราดกับข้าวเปลือกของภาคอีสาน การแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างตราดและอีสานเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มที่มีวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน แต่ได้ทำการแลกเปลี่ยนสินค้าที่มีความแตกต่างกัน การแลกเปลี่ยนสินค้าของกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ มียุทธศาสตร์ที่สำคัญ คือ การแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างภาคเฉพาะฤดูกาล ได้แก่ ฤดูที่มีผลไม้ ออกและเกิดการล้นตลาด แนวคิดการแลกเปลี่ยนของกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์นั้น มีลักษณะสำคัญ คือ (อาคม ภูติภัทร์, สัมภาษณ์, 21 พฤษภาคม 2548)

1. เป้าหมายของการแลกเปลี่ยน เป็นลักษณะของธุรกิจเพื่อสังคม
2. กระบวนการในการแลกเปลี่ยน เป็นการประสานกันระหว่างการค้ากำหนดจากส่วนบนและการประสานกับกลุ่มชุมชนในระดับล่าง

จากปรากฏการณ์การฟื้นฟูระบบแลกเปลี่ยนทั้งในภาครัฐและภาคประชาชนดังกล่าวจะพบว่า ภายใต้การแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนรูปแบบเดียวกันนี้ จะตั้งอยู่บนผู้กระทำการทางสังคมที่มีอุดมการณ์แตกต่างกัน ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่น่าศึกษาว่า รูปแบบการแลกเปลี่ยนของแต่ละกลุ่มทั้ง 3 กลุ่มนั้น มีฐานคิดเชิงอุดมการณ์อย่างไร จากฐานคิดเชิงอุดมการณ์ดังกล่าวนำไปสู่ปฏิบัติการทางวาทกรรมอย่างไรเมื่อนำรูปแบบการแลกเปลี่ยนทั้งสามไปปฏิบัติและมีผลเกิดขึ้นอย่างไรจากกระบวนการแลกเปลี่ยนดังกล่าว ผู้วิจัยจึงได้จัดทำวิทยานิพนธ์เรื่องเศรษฐศาสตร์การเมืองของการแลกเปลี่ยนชุมชน: กรณีศึกษาเปรียบเทียบการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการระหว่างชุมชนที่ดำเนินการ โดยภาครัฐและภาคประชาชน เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการบุกเบิกองค์ความรู้ใหม่ และขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง ในสังคมไทย

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อวิเคราะห์ให้ทราบถึงบริบททางด้านเศรษฐกิจและการเมืองที่มีผลต่อแนวคิดการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการระหว่างชุมชนหลังวิกฤตเศรษฐกิจ ปี พ.ศ. 2540
2. เพื่อวิเคราะห์อุดมการณ์ให้ทราบถึงปฏิบัติการทางวาทกรรมในการขับเคลื่อนระบบการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการระหว่างชุมชน ทั้ง ภาครัฐและภาคประชาชนหลังวิกฤตเศรษฐกิจ

ปี พ.ศ. 2540

3. เพื่อวิเคราะห์ให้ทราบถึงกระบวนการดำเนินการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการของภาครัฐและภาคประชาชนหลังวิกฤตเศรษฐกิจ ปี พ.ศ. 2540

ขอบเขตของการศึกษา

การวิจัยเรื่องเศรษฐศาสตร์การเมืองของการแลกเปลี่ยนชุมชน: กรณีศึกษาการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการระหว่างชุมชนที่ดำเนินการโดยภาครัฐและภาคประชาชน เป็นการศึกษาโครงการทดลองแลกเปลี่ยนของทั้งภาครัฐและภาคประชาชน โดยผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการศึกษานี้ไว้คือ ในภาครัฐจะเน้นเฉพาะ “โครงการแลกเปลี่ยนสินค้าของจังหวัดศรีสะเกษ กับ จังหวัดตราด” เนื่องจากเป็นโครงการแลกเปลี่ยนของภาครัฐที่มีการดำเนินงานยาวนานกว่าโครงการแลกเปลี่ยนอื่นของรัฐ และมีการแลกเปลี่ยนค่อนข้างจริงจัง ส่วนอีกสองกรณีศึกษาเป็นโครงการแลกเปลี่ยนในภาคประชาชน คือ โครงการแลกเปลี่ยน “กลุ่มเครือข่ายเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อน เลี้ยว เกล็ด” ของโครงการวิจัยและพัฒนาระบบการแลกเปลี่ยนชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง โดยสถาบันการจัดการเพื่อชนบทและสังคม มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ โดยในการวิจัยนี้จะให้ความสำคัญต่อการดำเนินงานของกลุ่มเพื่อน เลี้ยว เกล็ดภายใต้การขับเคลื่อนของคุณเรื่อง พุดตะพันธ์ และ โครงการแลกเปลี่ยน “กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ จังหวัดตราดกับกลุ่มเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านอีสาน” ของสถาบันการจัดการเพื่อชนบทและสังคม ภายใต้เครือข่ายสัจจะสะสมทรัพย์จังหวัดตราด ในการศึกษาตามวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ข้อ จะทำการศึกษาในช่วงเวลาเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.2545 – 2549 ซึ่งในปี พ.ศ.2545 นายกรัฐมนตรี ทักษิณ ชินวัตร ได้ให้เป็นนโยบายกับทางจังหวัดศรีสะเกษ จนเกิดโครงการกิจกรรมการแลกเปลี่ยนระหว่างจังหวัดขึ้นและกลุ่ม เพื่อน เลี้ยวเกล็ด ที่มีการรวมกลุ่มกันและนำระบบแลกเปลี่ยนไปใช้ ในปี พ.ศ.2546 ที่สุดในปี พ.ศ.2548 ทางกลุ่มเครือข่ายสัจจะสะสมทรัพย์ได้นำรูปแบบการแลกเปลี่ยนไปใช้

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. คาดว่าผลการศึกษาครั้งนี้จะเป็นการพัฒนาคำความรู้เกี่ยวกับระบบการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนในประเทศไทยซึ่งองค์ความรู้ดังกล่าวถือว่าเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่มีการบุกเบิกโดย อภิชัย พันธเสน และคณะ (2547) งานวิทยานิพนธ์จะช่วยเสริมองค์ความรู้ด้านการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนเพิ่มเติมจากกรณีศึกษาการแลกเปลี่ยนภายในชุมชนของ อภิชัย พันธเสน และคณะ
2. คาดว่าผลการศึกษาครั้งนี้จะสามารถพัฒนารูปแบบการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในมิติด้านการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการให้มีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลมากขึ้น

วิธีการศึกษา

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ในลักษณะที่เป็นกรณีศึกษา (Case Study Approach) วิธีการศึกษาเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบด้วย 3 วิธีการ คือ การสำรวจเอกสาร การสัมภาษณ์ซึ่งประกอบด้วยการสัมภาษณ์เจาะลึก (In – Depth Interview) และการเสวนากลุ่มเฉพาะ (Focus – Group Discussion) และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม

แนวคิดในการวิจัย

การวิจัยเรื่องเศรษฐศาสตร์การเมืองของการแลกเปลี่ยนชุมชน: กรณีศึกษาการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการระหว่างชุมชนที่ดำเนินการ โดยภาครัฐและภาคประชาชน ให้ความสำคัญต่อบริบทเชิงโครงสร้างของการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ 2 ปัจจัยหลัก คือ ระบบเศรษฐกิจหลังวิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 และระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตยของนายทุนหลังวิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 กระบวนการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการเป็นผลมาจากการกำหนดของอุดมการณ์ในลักษณะของปฏิบัติการทางวาทกรรม (Discursive Practice) ที่แตกต่างตามลักษณะของอุดมการณ์ 3 กระแส คือ อุดมการณ์ทุนนิยม อุดมการณ์อนาธิปไตยนิยม และอุดมการณ์สหกรณ์นิยม

นิยามศัพท์เฉพาะ

ระบบแลกเปลี่ยนชุมชน หมายถึง การที่สมาชิกในชุมชนจัดทำระบบการจัดการเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการระหว่างสมาชิก

การแลกเปลี่ยนชุมชน หมายถึง การแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ ที่ชุมชนนั้นๆ สามารถผลิตได้มาแลกเปลี่ยนกันระหว่างสมาชิกภายในชุมชน

การแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน หมายถึง การแลกเปลี่ยนสินค้า/บริการส่วนเกิน และการแลกเปลี่ยนสินค้า/บริการ ที่ชุมชนขาดแคลน รวมถึงสินค้าที่ชุมชนอื่นมีศักยภาพในการผลิตที่ดีกว่า

ภาครัฐ หมายถึง กลุ่ม องค์กร และชนชั้นที่เป็นรัฐบาล และกลไกของรัฐในรูปแบบกระทรวง กรม ภายใต้อุดมการณ์กระแสหลัก

ภาคประชาชน หมายถึง กลุ่ม องค์กร และประชาชนที่ถูกปกครอง โดยมีอุดมการณ์ที่ต่อต้านอุดมการณ์กระแสหลัก

อุดมการณ์การพัฒนาทุนนิยมแบบทักษิณนิยม หมายถึง การพัฒนาแบบทุนนิยมที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยมีวิธีการบริหารจัดการแบบธุรกิจ เน้นการตลาด และมีนโยบาย

ประชานิยม

อุดมการณ์การพัฒนาแบบอนาธิปัตย์นิยม หมายถึง การพัฒนาที่เน้นตัวของชุมชนสามารถพึ่งตนเอง ปกครองตนเอง

อุดมการณ์การพัฒนาแบบสหกรณ์นิยม หมายถึง การพัฒนาที่ยอมรับการใช้ทุนในการพัฒนาชุมชน แต่อาศัยการรวมกลุ่มกันเพื่อร่วมมือกันโดยสมัครใจ อย่างเป็นทางการ โดยกฎหมาย หรือการรับรองโดยรัฐ ระหว่างประชาชน ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

กระบวนการแลกเปลี่ยนจากบนลงล่าง หมายถึง กระบวนการในการดำเนินการที่กำหนดจากการตัดสินใจของ กลุ่มชนชั้นนำภายในสังคม เช่น นักธุรกิจ ข้าราชการ นักการเมือง

กระบวนการแลกเปลี่ยนจากข้างล่าง หมายถึง กระบวนการที่กำหนดจากการตัดสินใจร่วมกันจากตัวแทนของชุมชน

กระบวนการแลกเปลี่ยนแบบผสม หมายถึง กระบวนการขับเคลื่อนการแลกเปลี่ยนโดยอาศัยการตัดสินใจร่วมกันของคนชั้นนำในสังคมกับตัวแทนของชุมชน

ประสิทธิภาพทางการตลาด หมายถึง ความคุ้มค่าในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการในตลาดปกติ

ปฏิบัติการทางวาทกรรม หมายถึง การใช้ภาษาเพื่อเปิดเผยให้เห็นแรงจูงใจ ค่านิยม และระบบคิดของผู้กระทำการซึ่งไม่สามารถที่จะวัดด้วยวิธีอื่นได้ แต่ในอีกด้านหนึ่ง ภาษาก็อาจถูกใช้เพื่อปกปิดเจตนาของผู้กระทำการโดยการสร้างความกำกวมในการใช้ภาษา